

Глущенко В. А.,
професор, завідувач кафедри
германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

Тищенко К. А.,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

ПРО АКТУАЛІСТИЧНИЙ МЕТОД У ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. У статті розглянуто структуру лінгвістичного методу. Визначено специфіку актуалізму як методу праць із лінгвістичної історіографії в зіставленні з лінгвістичним порівняльно-історичним методом.

Ключові слова: метод, принцип, прийом, процедура, лінгвістичний метод, метод актуалізму.

Постановка проблеми. Накопичення знань, отриманих під час розв'язання практичних завдань, зумовлює висунення гіпотез, вивчення яких спричинило розробку теорій, невіддільну від визначення методів аналізу досліджуваного матеріалу. Завдяки науковому методу в науці здійснюються цілеспрямовані пізнавальні дії [1, с. 86, 258].

Лінгвістичний метод доцільно тлумачити як складну одиницю, що включає три різні компоненти: онтологічний, операційний та телеологічний [2–5]. Як належність онтологічного компонента наукового методу необхідно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід. Операційний компонент методу становлять сукупність прийомів і процедур та методика їх застосування. Телеологічний компонент вміщує мету дослідження [3, с. 12].

Постановка проблеми. Актуалістичний метод (метод актуалізму) є важливим компонентом методології пізнання. У практиці наукового дослідження спеціальних наук актуалізм виступає під різними назвами: *актуалізм, метод актуалізму, актуалістичний метод*. Ми вважаємо, що слід говорити про використання методу актуалізму не тільки в природничих науках, а й у гуманітарних, зокрема в історіографії мовознавства.

Безперечно, актуалістичний метод потребує детального аналізу. Це стосується різних наук. У палеонтології, наприклад, актуалістичний метод – це метод дослідження, заснований на вивченні сучасних організмів і процесів їх захоронення [6, с. 132–133]. Найбільш суттєвим є досвід використання актуалізму в геології, де вивчення сучасних геологічних явищ і процесів використовують для висновків щодо відповідних феноменів у геологічному минулому та майбутньому. Значна роль методу актуалізму й у біологічних дослідженнях [6, с. 138–139, 7, с. 216]. Сучасний світ розвивується з попереднього, який у значній частині давно зник, але їх поєднує спільність багатьох процесів [6, с. 133].

Як бачимо, принципи актуалізму широко використовують у наукових дослідженнях спеціальних наук. Водночас, на думку деяких дослідників, останнім часом зменшився інтерес до цього способу дослідження. Лише в деяких випадках актуалізм набуває самостійної цінності. Проте частіше він використовується як один з етапів історичного пізнання [7, с. 235–236]. Важливим є й твердження про те, що без застосування акту-

лістичного методу неможливе існування історіографії будь-якої науки [6, с. 138].

Метою пропонованої статті є розкриття структури актуалістичного методу, його докладна характеристика з позицій широкого трактування методу (у тому числі лінгвістичного) як складної логічної одиниці гетерогенного характеру.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити структуру лінгвістичного методу з позицій широкого трактування; 2) подати докладну характеристику актуалістичного методу за трьома його компонентами (операційним, онтологічним, телеологічним); 3) проаналізувати доцільність використання методу актуалізму в працях із лінгвістичної історіографії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метод актуалізму є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [6, с. 138]. Сутність актуалістичного методу полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. Той або інший об'єкт вивчають у часі, розвитку, становленні його як системи [6, с. 132–134]. Минуле об'єкта досліджують на основі його відбиття в сучасному [7, с. 173]. Це стосується й праць із лінгвістичної історіографії. Водночас у лінгвістичних дослідженнях це не повинно спричинитися до «асиміляції минулого» [8, с. 84], за якої спостерігається модернізація поглядів мовознавців попередніх поколінь [3, с. 7].

Термін *актуалістичний метод* уперше застосовано до праць із лінгвістичної історіографії В.А. Глущенком [3]. Він детально охарактеризував структуру цього методу. Крім того, учений визначив специфіку актуалістичного методу як методу праць із лінгвістичної історіографії в зіставленні з лінгвістичним порівняльно-історичним методом [3, с. 6–7].

Тезу В.А. Глущенка щодо застосування терміна *актуалістичний метод* до праць з історіографії мовознавства підтримали В.М. Овчаренко [9], О.Л. Жихарева [10], О.М. Абрамичева [11], О.М. Голуб [12], К.А. Тищенко [13] та інші. У їхніх студіях було продовжено й поглиблено розробку актуалістичного методу як методу студій із лінгвістичної історіографії.

Визначимо структуру актуалістичного методу. Згідно з прийнятою нами концепцією наукового методу, онтологічний компонент цього методу містить у собі принципи історизму, причиновості й системності як конкретизацію та вияв принципу загального зв'язку явищ. Як зазначає В.А. Глущенко, ці принципи охоплюють найважливіші загальні положення теорії пізнання, що передбачають трактування об'єкта як системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, які знаходяться в безперервному розвитку внаслідок безперервності причинових ланцюгів [3, с. 7].

На думку В.А. Глушенка, операційний компонент актуалістичного методу в працях із лінгвістичної історіографії може бути представлений як сукупність таких прийомів і процедур: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур та протистоїть «асиміляції минулого» [3, с. 7].

Докладно розглянемо прийоми та процедури операційного компонента.

Процедура наукового дослідження є системою конкретних дій. Для досягнення певного результату ця система повинна бути оптимальною. Одним із прийомів, що сприяє оптимізації дослідження, є відбір фактів із першоджерел. Цей відбір здійснюється протягом усього наукового дослідження. Початковий етап відбору пов'язаний із виділенням і збиранням фактів у процесі зовнішньої та внутрішньої критики джерела, зіставленням його з іншими авторитетними відомостями, тобто під час специфічних джерелознавчих операцій. На цьому етапі придатність факту визначається наявністю в ньому інформації, що стосується теми дослідження. Так відбувається *аналіз джерел (лінгвістичних текстів)*.

Відбір фактів на наступному етапі дослідження здійснюється вже залежно від цінності й важливості для відтворення картини події. Завдання відбору на цій стадії полягає у виділенні таких фактів, які можна включити в систему причинних, функціональних, структурних, генетичних зв'язків, у систему, що відображає цілісність дослідження (*синтез одержаних даних*).

У межах актуалістичного методу об'єкти, які не є предметом актуальної діяльності та сприйняття, можуть бути вивчені шляхом порівняння їх із подібними об'єктами, що потрапляють у коло сприйняття й діяльності суб'єкта. Оскільки пізнання тут не може здійснюватись шляхом практичної взаємодії з наявними об'єктами, то воно відбувається через логічні операції, з тією інформацією, яку має у своєму розпорядженні дослідник. На відміну від емпіричних методів, що вивчають наявні предмети та явища, для актуалізму характерні здебільшого елементи теоретичного пізнання.

Значна роль в актуалістичному дослідженні належить *порівнянню*. Метод актуалізму нерідко називають методом порівняння [6, с. 136–137]. Учені-геологи трактують актуалізм як метод, що дозволяє провести реконструкцію геологічних явищ минулого, порівнюючи їх із сучасними [14, с. 41]. У палеонтології говорять про «метод вивчення екології (способу життя) вимерлих тварин, порівнюючи їх будову з тими, що існують зараз» [6, с. 137].

Прийом порівняння широко використовують у студіях з історії мови. На думку багатьох дослідників, порівняння є провідним універсальним прийомом лінгвістичного порівняльно-історичного методу [15, с. 11, 25; 16, с. 12; 17, с. 38–39; 18, с. 229–235]. Застосування цього прийому в актуалістичному методі як методу праць із лінгвістичної історіографії має свою специфіку. Вона полягає в тому, що порівнюються не факти певної мови або споріднених мов, а трактування певного мовознавця (якщо спостерігається еволюція його поглядів) та різних лінгвістів (і ширше: шкіл, напрямів) того чи іншого часу. Порівняння праць різних мовознавців дозволяє розглянути їх наукову діяльність у контексті розвитку лінгвістичної науки, з'ясувати значення творчості кожного з них для сучасного мовознавства.

Прийом *абстрагування* полягає у «відволіканні»; він дає змогу переходити від конкретних фактів до загальних понять і

законів розвитку певних феноменів. Цей прийом відіграє важливу роль під час висвітлення тих чи інших інтерпретацій мовознавців минулого. Так, певне трактування конкретних фактів мови свідчить про загальний підхід лінгвіста до мовних явищ і навіть про його світогляд.

Найважливішим операційним елементом актуалістичного методу є *історико-наукова реконструкція*. Специфіка цієї процедури полягає в тому, що мета лінгвістичного історіографа – реконструювати сам процес пізнання вченими мовних феноменів. При цьому, усвідомлюючи основи актуалістичного пізнання, необхідно звернути увагу не тільки на спільність поглядів сучасних мовознавців і їх попередників, а й на певні відмінності. У працях із лінгвістичної історіографії загальна оцінка надається залежно від того, що нового внесли мовознавці в науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їх праці для свого часу, а не з точки зору сучасного рівня знань.

Висновки. Отже, специфіка актуалістичного методу як методу праць із лінгвістичної історіографії в зіставленні з лінгвістичним порівняльно-історичним методом полягає: а) у наявності специфічних об'єкта й предмета, б) у відмінностях в операційному (зокрема, у процедурі реконструкції) та в телеологічному компонентах [3, с. 7].

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ролі принципу актуалізму в методології мовознавства та науки в цілому.

Література:

1. Герасимов И.Г. Структура научного исследования: философский анализ познавательной деятельности в науке / И.Г. Герасимов. – М.: Мысль, 1985. – 215 с.
2. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа / В.И. Постовалова. – М.: Наука, 1978. – 203 с.
3. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В.А. Глушенко; відп. ред. О.Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
4. Глушенко В.А. Лінгвістичний метод і його структура / В.А. Глушенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.
5. Glushchenko V. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition / V. Glushchenko // Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia) / edited by G. T. Polenova and T. G. Klikushina. – Newcastle upon Tyne, 2014. – P. 293–300.
6. Подкорытов Г.А. О природе научного метода / Г.А. Подкорытов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 224 с.
7. Французова Н.П. Исторический метод в научном познании (вопросы методологии и логики исторического исследования) / Н.П. Французова. – М.: Мысль, 1972. – 303 с.
8. Кузнецова Н.И. Наука в ее истории (методологические проблемы) / Н.И. Кузнецова. – М.: Наука, 1982. – 127 с.
9. Овчаренко В.М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова теорія» в українському мовознавстві (XIX ст. – 20-х–30-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / В.М. Овчаренко. – Донецьк, 2003. – 20 с.
10. Жихарева О.Л. Проблема походження східнослов'янських мов у мовознавстві XIX ст. – 20–30-х рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.Л. Жихарева. – Донецьк, 2004. – 22 с.
11. Абрамичева О.М. Теорія і практика молодогограматизму в українському і російському мовознавстві: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.М. Абрамичева. – Донецьк, 2005. – 20 с.
12. Голуб О.М. Лінгвістична спадщина П.О. Бузука в сучасному контексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.М. Голуб. – Донецьк, 2006. – 20 с.

13. Тищенко К.А. Історія української мови в науковій концепції А.Ю. Кримського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / К.А. Тищенко. – Донецьк, 2006. – 20 с.
14. Равикович А.И. Развитие основных теоретических направлений в геологии XIX века / А.И. Равикович. – М., 1969. – С. 41–42.
15. Смирницкий А.И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства : материалы к курсам языкознания / А.И. Смирницкий ; под общ. ред. В.А. Звегинцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1955. – 58 с.
16. Климов Г.А. Методика лингвогенетических исследований (введение) / Г.А. Климов // Общее языкознание: методы лингвистических исследований / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 9–33.
17. Серебренников Б.А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б.А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.
18. Виноградов В.А. Методы типологии / В.А. Виноградов // Общее языкознание: методы лингвистических исследований / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М : Наука, 1973. – С. 224–256.

Глущенко В. А., Тищенко Е. А. Об актуалистическом методе в лингвистических исследованиях

Аннотация. В статье рассматривается структура лингвистического метода. Показана специфика актуализма как метода работ по лингвистической историографии в сопоставлении с лингвистическим сравнительно-историческим методом.

Ключевые слова: метод, принцип, прием, процедура, лингвистический метод, метод актуализма.

Glushchenko V., Tyshchenko K. On actualistic method in linguistic investigations

Summary. The structure of linguistic method is considered in the article. The peculiarity of actualistic method is shown as a method of works on linguistic historiography in comparison with a linguistic comparative method.

Key words: method, principle, approach, procedure, linguistic method, actualistic method.